СТАТТІ ТА ГЛОСАРІЇ

УДК 811.16

Л. О. Романовська, аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

ТЕРМІНИ *ОЛІЯ, МАСЛО, ЖИР* У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розглянуто вживання термінів олія, масло, жир у дискурсі харчової промисловості. Встановлено чітке розмежування зазначених термінів в українській мові. Розглянуто синонімічний ряд слів і словосполучень на позначення жирових продуктів. Виявлено, що російським відповідником вказаних термінів є термін масло. Вироблено рекомендації щодо правильного вживання термінів на позначення жировмісних продуктів харчової промисловості в сучасній українській мові.

Ключові слова: *олія, масло, жир, харчова промисловість.*

Берегти українське мовне довкілля нині означає не лише шукати способи й засоби уникати російськомовних термінів, а й правильно вживати свої.

Вироблення досконалої української термінології, яка б відповідала нормам української літературної мови, є однією з нагальних проблем сучасності. У словниках (у тому числі академічних), науковій, технічній літературі, ДСТУ натрапляємо на неоднозначне вживання деяких термінів жировмісних продуктів харчової промисловості.

Вивченням термінології у різних галузях знань займаються науковці Інституту української мови НАН України, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка [Дерба 2013, 66–69; Іщук, 2005, 9–19; Кияк 2013, 42–47], Національного університету "Львівська політехніка" [Литвин 2006, 117–118], Національного університету харчових технологій [Науменко 2009, 66–69, Романовська 2015, 435–438], Харківського технічного університету "ХПІ" [Дубічинський 2013, 112–118] та інші [Вакуленко 2013, 16–21; Гінзбург М. 2005, 21–23; Іщук 2005, 9–19; Кобилян-

ський 2012, 69; Левчук 2015, с. 211–216; Селіванова 2013, 58–65]. Нагальною натепер є проблема правильного вживання термінів харчової промисловості.

Об'єкт дослідження – проблеми вживання термінів на позначення жирових продуктів у наукових і технічних текстах харчової промисловості.

Предмет дослідження – терміни харчової промисловості.

Метою дослідження є дослідити специфіку вживання термінів *масло, олія, жир* у технічних, наукових джерелах і словниках і сформулювати пропозиції щодо дотримування чіткого розмежування вказаних термінів у сучасній українській мові.

Академічний словник української мови [СУМ IV, 639] фіксує три значення слова *масло* в українській мові: "1. Харчовий продукт, який виробляють збиванням вершків або сметани. 2. Жирова речовина, яку видобувають із мінеральних речовин. 3. Технічний термін, синонім *мастило*".

У харчовій промисловості український термін *масло* вживають у першому значенні: *вершкове масло, коров'яче масло*; у хімічній промисловості – у двох останніх.

У російській мові термін *масло* має два значення: "1. Жировое вещество, получаемое из молока домашних животных, из некоторых растений (преимущественно из их семян или плодов) и из веществ минерального происхождения. *Сливочное масло, топленое масло, постное масло*. <…> Эфирные масла. <…> Пищевой продукт, приготавливаемый путем сбивания сливок; то же, что и *сливочное масло*. <…> 2. спец. Масляная краска <…>" [ССРЛЯ Т. 6, 665].

Російською мовою три значення україномовного терміна об'єднані у першому тлумаченні з доданням ще одного значення – "жирова речовина з рослин".

Отже, у російській мові термін *масло* має ширше значення, ніж в українській. Розмежування значень у російській мові відбувається з використанням словосполучень за моделлю "іменник + прикметник", які актуалізують певні ознаки: *сливочное масло, коровье масло, растительное масло, подсолнечное масло, постное масло,*

топленое масло, постное масло, техническое масло, трансформаторное масло, веретенное масло.

В українській мові термін *олія* за СУМом [СУМ V, 690] має три значення: "1. Рідка жирова речовина, яку добувають з деяких рослин (переважно з їх насіння або плодів). <…> Харчовий продукт, який добувають з насіння або плодів деяких рослин (перев. соняшнику). <…> Ефірна олія. <…>. 2. спец. Олійна фарба. 3. заст. *Мастило*".

У Сільськогосподарському енциклопедичному словнику натрапляємо на таке визначення російського терміна *масла растительные*: "жирные растительные масла – жиры растительные, получаемые в основном из семян или плодов масличных культур. Чаще жидкие, но бывают твёрдые. <…> Масло растительное получают из семян и плодов подсолнечника, арахиса, сои, маслины, льна частичного, горчицы, клещевины и др.; семян прядильных культур – хлопчатника, льна-долгунца, конопли; некоторых эфирномасличных культур – кориандра, тмина, аниса; из плодов оремоплодовых – грецкого ореха, миндаля, кедровой сосны, а также из зародышей семян кукурузы и пшеницы, семян персика и абрикоса – косточковое масло – и другого сырья" [СЕС 1989, 292–293].

Російською мовою українськомовний термін *олія* перекладають терміном *масло*.

Звернімо увагу, що укр. *олія* має значення "жирова речовина, добута з рослин" (ідеться про речовину рослинного походження), а укр. *масло* – "харчовий продукт, який виробляють збиранням вершків або сметани" (ідеться про продукцію тваринного походження).

Термін *мастило* в українській мові використовують як синонім до термінів *масло* і *олія*. Синонімізація цих термінів відбувалася за ознакою "наявність жиру", проте вживання терміна *мастило* як синоніма до терміна *олія* марковане ремаркою *застаріле*, що засвідчує тенденцію до розмежування термінів *олія* і *масло* в українській мові.

Відіменниковий прикметник *олійний* уживають з іменником *фарба*, а словосполучення *олійна фарба* перекладають російською

як *масляная краска*, що також підкреслює ширшу семантику терміна *масло* в російській мові.

В українській мові термін *мастило* має два значення: "1. техн. Жирова речовина для змащування поверхонь тертя механізмів і деталей машин; масло (у 3 знач.). 2. розм. Те саме, що *мазь*" [СУМ IV, 642].

Відповідником терміна *мастило* в першому значенні в російській мові є термін *смазка*. Пор. "2. Вещество, которым что-либо смазывают; мазь, жир" [ССРЛЯ Т. 13, 1318].

Як бачимо, терміни *масло*, *олія* і *мастило* виформовують синонімічний ряд, до якого входить також термін *жир*.

Зазначимо, що термінології мастильних матеріалів присвячено праці М. Д. Гінзбурга і колег [Гінзбург 2005, 21–23; Іщук 2005, 9–19], у яких подано класифікацію термінів і розмежовано терміни *мастило*, *масло*, *олива*, *оливка*, з чим ми абсолютно погоджуємося. Для продуктів перероблення нафти, які застосовують як мастильні матеріали, запропоновано термін *олива* з прикметниками *нафтова*, *дьогтева* чи *синтетична*, які актуалізують ознаку "джерело отримання" [Іщук 2005, 9–19]. Російською ці терміни мають такі еквіваленти: *минеральное масло, дегтярное масло, синтетическое масло*.

Терміном *олива*, зазначає М. Д. Гінзбург, колись позначали оливкову олію, яку використовували як технічний продукт – для спалювання в лампадах [Гінзбург 2005, 21–23]. Цей термін, наголошує М. О. Вакуленко, зазнає семантичної інтерференції трьох слів: *олива* (*маслинове дерево*), *оливка* (*маслина*), а також *оливо* (*станум*) [Вакуленко 2009, 43–44]. Термін *олива* тривалий час не вживали. У сучасну українську мову він повернувся й набув дещо виразнішого значення та використовується на позначення технічних продуктів [ДСТУ 3437–96 1996, 1–100].

Цікавим є слово *мастильниця* на позначення посудини для мастила з капілярним пристосуванням для змащування деталей машин тощо. Російською її називають *маслёнка*. Ідеться, насамперед, про мастильну рідину, яка видавлюється через капілярний носик. М. О. Вакуленко звертає увагу, що саме для змащування підшипників використовується мастильниця [Вакуленко 2009, 43–44].

Вдалим і призабутим терміном є також термін *коломазниця* [Шелудько 1928, 136; Шило 2004, 80].

М. Гінзбург та ін. [Іщук 2005, 11–13] розмежував уживання термінів *мастило* й *олива*.

Нині з появою на полицях магазинів оливкової олії, яку все частіше вживають і використовують під час приготування їжі, активізувався термін *оливка* й похідні до нього. Оливкова олія – це олія отримана з оливки, яка є плодом оливкового дерева.

У СУМі зафіксовано, що термін *жир* має значення "маслянистая, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини. <…> Риб'ячий жир – добутий із печінки риб жир, який уживається як ліки, а також у техніці" [СУМ II, 530].

Одне зі значень цього терміна в російській мові – "маслянистое, нерастворимое в воде вещество, находящееся в тканях животных и растений" [ССРЛЯ Т. 4, 156–157).

Отже, термін *жир* використовують на позначення речовини тваринного й рослинного походження.

Жири класифікують: за походженням (тваринного й рослинного походження), за сферою застосування (харчові й технічні), за хімічним складом (зокрема жирнокислотним складом триацилгліцеринів) [Химия жиров 1992, 366–367].

Серед жирів тваринного походження розрізняють запасні жири наземних тварин, птахів, морських тварин, риби, земноводних і плазунів [Химия жиров 1992, 366]. Оскільки в побуті українці широко використовують жири тваринного походження, найчастіше вживаючи їх у їжі, тому кожний вид жиру має свою назву: *сало*, *смалець*, *здір*, *лярд*, *лій*, *шпик*, *риб'ячий жир*.

Словники сучасної української мови фіксують такі значення цих термінів:

- *сало* – "1. Жирове відкладення у тілі живого організму; жир. 2. Відокремлений від м'яса підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим чи вареним. 3. Відокремлений від м'яса жир інших тварин і птахів. 4. Розтоплений тваринний жир (перев. свинячий). 5. Жирова речовина, яку виділяють сальні залози. 6. техн. Мінеральне або рослинне масти-

ло" [СУМ IX, 18]. Знову ж таки словник фіксує широке вживання терміна *сало*, навіть для технічних потреб;

- *смалець* (синонім терміна *жир*) – "Жир, витоплений перев. із свинячого здору // Жир, витоплений із птиці. // Взагалі будь-який жир" [СУМ IX, 394];
- *здір* – "Нутряне сало" [СУМ III, 542];
- *лярд* (синонім слова *смалець*) – "Топлене свиняче сало; смалець" [СУМ IV, 581];
- *лій* – "Жир рогатої худоби, що вживається в їжу; у старовину використовувався для освітлення // перен. Жирова речовина, що виділяється залозами шкіри людини" [СУМ IV, 512];
- *шпик* – "Підшкірне свиняче сало у шматках, перев. просолене" [СУМ XI, 520].
- Синонімами до слова *жир* є *сало, товщ* (діал.) [Бусел 2005, 1458], *сить* (*овечий*) (діал.) [Бусел 2005, 1321], *омаста* (діал.) [Бусел 2005, 842], *тук* (заст.) [Бусел 2005, 1484], *ворвань* (добувають із морських тварин) [Бусел 2005, 202], *лій* (перев. Рогатої худоби, овець) [Бусел 2005, 618], *смалець* (витоплений переважно зі свинячого здору) [Бусел 2005, 1347], *лярд* (топлене свиняче сало) [Бусел 2005, 633].

Серед жирів рослинного походження розрізняють тверді й рідкі за кімнатної температури [Химия жиров 1992, 367]. До групи рідких жирів рослинного походження належать олії, знайомі нам у побуті: соняшникову, ріпакову, соєву тощо.

Рідкою також є тропічна олія, отримана з м'якоті плодів пальми Elaeis guineensis, яку називають пальмовою. Зазначимо, що жирнокислотний склад триацилгліцеринів пальмової олії лише наполовину складається з насичений жирних кислот, а решта – ненасичені, тому за кімнатної температури пальмова олія має рідку консистенцію. Саме наявність насичених жирних кислот у складі триацилгліцеринів визначає зовнішній вигляд олії. До групи твердих жирів рослинного походження зараховують тропічні олії: кокосову, пальмову, пальмоядрову й олію какао [ХЖ, 367].

У СУМі стаття до прикметника *пальмовий* має пояснення: "<…> // Зробл. з пальми; добутий із її плодів" і в прикладі натрапляємо на "<…> з її плодів виготовляють пальмову олію" [СУМ VI,

34]. Таке ж саме маємо пояснення до прикметника *кокосовий*: "<…> // Який добувають із кокосової пальми, з її плодів; Кокосова олія" [СУМ IV, 215].

Пальмоядрову олію отримують з ядра насіння плодів пальми, але у СУМі такого терміна немає. До терміна *какао* подано три значення, із яких звернімо увагу на перше: "1. Тропічне вічнозелене дерево, з насіння якого виготовляють шоколад; шоколадне дерево" [СУМ IV, 73]. До речі, саме олія какао має входити до складу якісного шоколаду. Вочевидь, опосередковано вказуючи на шоколад, мали на увазі олію з насіння бобів какао.

Також є термін *сивушна олія*, що означає рідкоподібну суміш спиртів. Зовнішнім виглядом сивушна олія схожа на олію. Вона зі специфічним запахом самогону і є продуктом спиртового бродіння. Спиртові заводи реалізують сивушну олію для парфумерно-косметичної та хімічної промисловості. "*Сивушна олія* – отруйна з різким, неприємним запахом рідина <…>" [СУМ IX, 156].

Синонімом до терміна *жир* є також слово *мазь*, яке має два значення: "1. Маслянисте суміш жирів із лікарськими речовинами для втирання в шкіру, змазування її. 2. Густа жирна речовина для змащування чогось" [СУМ IV, 596].

В Українській Радянській енциклопедії термін *мазь* зафіксовано зі значенням: "м'яка лікарська форма для зовнішнього застосування. Мазь складається з лікарських речовини і т. з. мазевої основи (вазеліну, ланоліну, нафталану тощо). Кількість порошкуватих лікарських речовин у мазі не перевищує 25 % маси основи" [УРЕ, 304].

Отже, термін *масло* рекомендовано вживати на позначення харчових продуктів, отриманих із молока тварин; термін *олія* – на позначення продуктів, отриманих шляхом пресування чи екстрагування плодів чи насіння олійних культур.

Терміном *мастило* радимо називати речовини для змащування деталей і поверхонь, а терміном *олива* – речовини, що застосовують як пальне.

Терміном *жир* рекомендуємо називати масло й олію, а прикметники *жировий*, *жироподібний* використовувати у тлумаченнях термінів *масло*, *олія*, *мастило* і *олива*.

Одержані результати стануть підґрунтям для подальших наукових пошуків у напрямі вивчення російсько-українських міжмовних еквівалентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вакуленко М.* Методологічні засади вивчення наукової термінології / М. Вакуленко // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 16–21.

2. *Гінзбург М. Д.* Що таке технічна олія і що таке олива? / М. Д. Гінзбург // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2005. – № 1. – С. 21–23.

3. *Дерба С. М.* Системна організація української термінології / С. М. Дерба // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2013. – Вип. 9. – С. 66–69.

4. *ДСТУ 3437-96.* Нафтопродукти. Терміни та визначення. – К. : Держстандарт України, 1996.

5. *Дубічинський В. В.* Функція термінологічних праць / В. В. Дубічинський // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2013. – Вип. 9. – С. 112–118.

6. *Іщук Ю.* Мастильні матеріали: класифікація та термінологія / Ю. Іщук, М. Гінзбург, Є. Кобилянський та ін. // Катализ и нефтехимия. – 2005. – № 13. – С. 9–19.

7. *Кияк Т. Р.* Лінгвістичні аспекти термінознавства : навч. посіб. / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989.

8. *Кияк Т. Р.* Термінологічна норма (суть, реалії, прагматика) / Т. Р. Кияк / Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2013. – Вип. 9. – С. 42–47.

9. *Кобилянський Є.* Волюнтаризм у термінології / Є. Кобилянський, Ю. Іщук, Б. Ярмолюк, Й. Любінін // Проблеми української термінології : зб. наук. праць. – Львів: ЛПУ, 2012. – С. 69.

10. *Левчук Л. О.* Термінологія олійножирової галузі харчової промисловості / Л. О. Левчук // Термінологічний вісник: зб. наук. праць : У 2-х ч. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. – Вип. 3 (2). – С. 211–216.

11. *Литвин О. Г.* Деякі проблеми унормування української технічної термінології // Зб. матеріалів Міжвузівської наук.-техн. конф. науково-педагогічних працівників (21–22 березня 2006). – Львів ЛПУ, 2006. – С. 117–118.

12. *Науменко Н. В.* Сенсорна образність у найменуваннях харчових продуктів / Н. В. Науменко // Праці НУХТ. – 2009. – № 20. – С. 66–69.

13. *Романовська Т. І.* Тенденції розвитку технічної термінології харчової промисловості / Т. І. Романовська, Л. О. Левчук // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2015. – Вип. 51. – С. 435–438.

14. *Селіванова О. О.* Метафора в лінгвістичній термінології: когнітивний аспект / О. О. Селіванова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2013. – Вип. 9. – С. 58–65.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бусел – *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. – Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005.

2. ССРЛЯ – *Словарь современного русского языка:* [в 17 т.] / под ред. В. И. Чернышева. – М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1950–1965. – Т. 4, 6, 13.

3. СУМ – *Словник української мови* : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. II, III, IV, V, VI, X, XI.

4. СЕС – *Сельскохозяйственный энциклопедический словарь*. – М. : Сов. энциклопедия, 1989.

5. УРЕ – *Українська Радянська енциклопедія*. – К. : Поліграфкнига, 1981. – Т. 6.

6. ХЖ – *Химия жиров* / Б. Н. Тютюнников, З. И. Бухштаб, Ф. Ф. Гладкий и др. – М. : Колос, 1992.

7. Шелудько – *Словник технічної термінології* (Загальний проект) / І. Шелудько, Т. Садовський. – К. : Державне видавництво України, 1928.

8. Шило – *Шило Н. І.* Російсько-український словник. Термінологічна лексика / Н. І. Шило. – К. : Видавничий центр "Просвіта", 2004.

Надійшла до редколегії 10.03.17

L. Romanovska, PhD student
Taras Shevchenko University of Kyiv

Terms *oil, butter, fat* in food industry

The use of terms such as: oil, butter, fat in food industry was reviewed. A clear difference between these terms in Ukrainian language was established. We have reviewed a number of synonymous and phrases to describe fat products and have revealed that the Russian equivalent of these terms is the term масло. The recommendations of using the appropriate terms to describe fat-containing products in food industry were made.

Key words: *oil, butter, fat, food industry.*

Л. О. Романовская, аспирант
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина)

Термины масло подсолнечное, масло сливочное, жир в пищевой промышленности

Рассмотрено употребление терминов масло посолнечное, масло сливочное, жир в пищевой промышленности. Установлено четкое разграничение указанных терминов в украинском языке. Рассмотрен синонимический ряд слов и словосочетаний, обозначающих жировые продукты. Выявлено, что российским аналогом указанных терминов является термин масло. Выработаны рекомендации по правильному употреблению терминов для обозначения жиросодержащих продуктов пищевой промышленности в современном украинском языке.

Ключевые слова: *масло растительное, масло сливочное, жир, пищевая промышленность.*